

MIQUEL TARRADELL, ARRELAT I TRANSGRESSOR

MARTA PREVOSTI

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

RESUM

Vida científica i cívica de Miquel Tarradell i Mateu, relatada entorn de les quatre etapes fonamentals que representen el seu període formatiu a Barcelona, l'estada al Marroc, la càtedra de València i el retorn a Barcelona amb la càtedra a la UB. L'escrit se centra en l'activitat professional, per bé que també en tracta la cívica i la política. La valoració historiogràfica es fa de forma global, per bé que se centra preferentment en les aportacions de Miquel Tarradell dins del camp de l'arqueologia romana. Es fa també una valoració de la important actitud de resistència al franquisme i de lluita pels ideals del Països Catalans que va desenvolupar Miquel Tarradell, especialment en la seva etapa valenciana.

PARAULES CLAU

Miquel Tarradell, prehistòria, ibèric, romà, fenici, ciutats romanes, El Argar, història social, història econòmica, Marroc, Països Catalans.

Miquel Tarradell, rooted but rebellious

ABSTRACT

The scientific and civic life of Miquel Tarradell i Mateu, related by covering four fundamental stages made up of his formative period in Barcelona, his time in Morocco, his professorship at Valencia and his return to Barcelona as a professor at Barcelona University. The text focuses on his professional activity but also covers his civic and political work. This historiographical work is global, although focusing primarily on the contributions of Miquel Tarradell to the field of Roman archaeology. There is also a review of the significant opposition to Franco's dictatorship and the fight for the ideals of the Països Catalans developed by Miquel Tarradell, especially while he was in Valencia.

KEYWORDS

Miquel Tarradell, prehistory, Iberian, Roman, Phoenician, Roman cities, El Argar, social history, economic history, Morocco, Països Catalans.

INTRODUCCIÓ

Miquel Tarradell (1920-1995) va ser un personatge ben representatiu del segle XX català. El seu sentiment i la seva reflexió intel·lectual el van mantenir molt arrelat als seus, al seu entorn i a la seva terra. És per això que per a entendre profundament la seva obra cal conèixer bé la seva vida, que n'explica molts aspectes. A més de ser un historiador innovador, una figura de primera fila dins del camp de l'arqueologia, el seu idealisme el va dur a mantenir una activitat rellevant en la lluita antifranquista. Les dues vessants indestriables de la seva vida van ser, doncs, la d'arqueòleg, que també utilitzava la universitat com a seu de la tasca de conscienciació intel·lectual de la joventut, i la de lluitador pels Països Catalans, dins d'una xarxa estretament relacionada amb la Universitat. És així com la reflexió sobre l'historiador em sembla indestriable de la seva vida cívica. En aquest escrit em voldria esplaiar especialment a valorar les seves aportacions a l'arqueologia romana, dins del conjunt de la resta de la seva obra. Ara bé, ho faré dins del context de la seva vida, que intentaré evocar a partir de la vintena d'anys de col·laboració i amistat, de la deixebla que en vaig ser.¹

Podríem dividir la seva vida en quatre grans etapes: la d'estudiant, les estades a Granada i al Marroc, la de la càtedra de València i la de la càtedra de Barcelona. En aquesta darrera etapa jo ja vaig conèixer un Miquel Tarradell trist, ple de records, dels quals semblava fer-ne un mite. Així i tot, Miquel Tarradell seguia tenint la capacitat de seducció pròpia del comunicador. Prova d'això és com es va omplir el Saló de Sant Jordi en la presentació del llibre d'homenatge a la seva jubilació, fins que ja no hi cabia ni una agulla. Les seves

1. Xavier FERRÉ (1995; 1997) ha fet la millor síntesi sobre el significat cívic i polític de Miquel Tarradell. En canvi, la valoració de la seva obra científica s'ha d'anar buscant en diferents articles. No existeix encara una biografia extensa sobre Miquel Tarradell, ni un estudi historiogràfic aprofundit sobre la seva obra.

classes a la Universitat sempre estaven plenes de gom a gom. Els alumnes, a mes d'elogiar les seves lliçons, el consideraven proper. I al petit grup dels seus deixebles científics s'hi van anar sumant alguns altres arqueòlegs, que van acabar sent incondicionals seus.

El vaig tenir de professor a les aules de la Universitat de Barcelona. Els alumnes gaudíem de sentir-lo parlar amb entusiasme, amb claredat, destacant sempre els punts claus del missatge. Tenia un discurs didàctic i esquemàtic, que amenitzava sovint amb anècdotes poc convencionals. Però, sobretot, era molt suggeridor, a l'hora de plantejar qüestions o enfocaments nous i de moure a la reflexió. Sempre estava obert a un comentari o una pregunta. Sabia arribar a la gent i sabia fer-se-la seva. Aconseguia fidelitats memorables i fins i tot que se li perdonessin alguns dels seus defectes.

Va néixer a Barcelona, el 1920. Se sentia orgullós de ser qui era i de com era, es considerava «un exemplar típic de Barcelona», segons paraules seves. Li agradava precisar que era fill de menestrals, i que havia viscut a la Barceloneta, en un ambient popular, de pescadors i mariners, sempre amb la presència del mar. Amb aquell gust seu per anar contra corrent, feia gala d'haver viscut en un ambient de gent senzilla i de conèixer-los bé. El seu pare li va saber transmetre els valors culturals, especialment de la lectura literària. Així doncs, quan va arribar a l'edat d'ingressar a la universitat, la seva sensibilitat extrema i refinada l'inclinava a estudiar literatura. Però en aquella època de postguerra els estudis dels autors catalans havien estat bandejats i, com ell deia, «no m'interessava pas posar-me a estudiar Lope de Vega i Calderón de la Barca». Així doncs, es va acabar decantant per l'arqueologia. «Vaig entrar a la universitat el 1941. Volia estudiar literatura, però això significava que m'havia d'empassar els Lope de Vega i companyia i no els he pogut veure mai. Per això vaig fer arqueologia. Tampoc no podia dedicar-me ni a la història moderna ni a la medieval, tot aleshores era dirigit i controlat. L'arqueologia semblava més asèptica. Encara que és més polititzada que no sembla —com tot—, és evident que quedava més dissimulat. Fer una excavació no és tant un problema ideològic».²

Amb tot, escrivia poesia. Empès per la passió literària i també per l'esperit de resistència cultural catalana, va formar part dels Amics de la Poesia (1942)

2. M. ROIG (1977).

i el 1946 va ser fundador, juntament amb Josep Palau i Fabre, Joan Triadú, Josep Romeu i Frederic Pau Verrié, de la revista *Ariel. Revista de les Arts*.³

Inquiet i ple de curiositat, s'havia ocupat de temes ben variats. M'explicava que havia treballat en un munt de coses, fins i tot havia dissenyat vestits de senyora. «Em considero una mica un refugiat dins l'arqueologia. Quan era a *Ariel* escrivia versets, però ho vaig deixar perquè eren molt dolents».⁴ A poc a poc, va anar abandonant la pràctica literària, tot i que va seguir llegint molta literatura fins a la fi dels seus dies. La poesia, però, va deixar pas a un arqueòleg preminent. «Quan algú comença a endinsar-se en l'arqueologia, ja no la deixa mai més», em va dir un dia.

La seva curiositat insaciable el va empènyer a una diversitat d'interessos considerable, dins del camp de les humanitats. Durant la seva etapa de formació, va assistir a les classes semiclandestines dels Estudis Universitaris Catalans de Ferran Soldevila (història de Catalunya) i de Jordi Rubió (literatura catalana).

Vull destacar especialment que el 1946 també va formar part del grup d'historiadors fundadors de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans. La visió àmplia de la història i de la cultura catalanes faria d'ell un intel·lectual transversal, capaç de tenir visions de gran volada i de fer síntesis fonamentades, pròpies d'un autèntic humanista, com ell hauria volgut ser considerat. Conscient de la seva capacitat, menystenia les limitacions de molts especialistes extremadament erudits en una matèria única.

LA FORMACIÓ

El 1949, va llegir la tesis doctoral, com era obligat en aquella època, a Madrid. Amb *La cultura del Argar* va donar un tomb a la visió que es tenia fins aleshores de l'edat del bronze a la península Ibèrica, com veurem més endavant.

3. Editada entre 1946 i 1951, en vint-i-tres números i dos suplementos. Va ser una publicació de gran categoria artística, tant a nivell formal com de contingut, absolutament excepcional si pensem que es va produir en la clandestinitat. Va ser reeditada en versió facsímil el 1978.

4. M. ROIG (1977).

Tot i que els seus professors universitaris van ser Martín Almagro i Lluís Pericot, ell es considerava alumne de Pere Bosch Gimpera, exiliat a Mèxic i que per tant no li havia donat cap classe. El 1951, Tarradell va passar un semestre a París, per treballar al Musée de l'Homme i assistir a classes de prehistòria, i on va coincidir amb Bosch Gimpera, que tenia un alt càrrec de la UNESCO en aquells moments. Ambdós van aprofitar l'avinentesa per tenir llargues converses sobre temes de prehistòria, que varen deixar en ell una empremta molt profunda. Així, ell va saber ser-ne continuador.⁵

També va mantenir una relació important amb Lluís Pericot, amb qui va començar a col·laborar d'estudiant, en l'estudi dels dolmens empordanesos, i que va culminar en la seva obra conjunta *Manual de prehistoria africana*.⁶

Una beca de l'Institute of Fine Arts de la Universitat de Nova York li va permetre una estada en aquesta ciutat, el 1950, on va ser deixeble del professor Karl Lehman, especialista d'història de l'art grecoromà. Va tornar enamorat de la ciutat, i admirador del sistema polític i de la societat americana. Amb tot, home centrat en el món de les humanitats, sempre va sentir, en certs aspectes culturals, una certa inferioritat americana respecte a Europa. Això traslluïa el capteniment despreocupat per la tecnologia o el món científic, que el va acompanyar al llarg de la seva vida, i l'altíssima valoració de les lletres. A partir d'aquí, el contacte amb Walter W. S. Cook li va proporcionar l'acord amb The William L. Bryant Foundation, que va subvencionar les seves excavacions a *Pollentia*, Son Real i l'Illa dels Porros (Mallorca).

Cal matisar, però, que havia recollit la lliçó de Jaume Vicens Vives i s'interessava per la història social i econòmica, amb totes les implicacions científiques que això comporta. «De fet, n'hi ha de dues menes, d'arqueòlegs. Els uns estudien l'art antic i cerquen monuments o mosaics. Els altres són historiadors que, en lloc d'estudiar els documents escrits, estudien les pedres. Els primers no fan història social i econòmica, no els preocupa què menjaven els primers page-

5. En la correspondència de Joan FUSTER (1997-2010, vol. 1, p. 148) apareix una carta que li dirigeix Josep Pla on li recorda que demani a Tarradell «les notes promeses sobre Bosch Gimpera». Francesc PÉREZ MORAGON explica en nota a peu de pàgina que probablement J. Pla preparava l'*Homenot* que va dedicar a Pere Bosch Gimpera. Com vaig sospitar, i com m'ha confirmat Núria Tarradell, Josep Pla va publicar el text escrit per Miquel Tarradell sense tocar-hi gairebé ni una coma.

6. LL. PERICOT i M. TARRADELL (1962).

sos d'aquest país. A mi m'interessa l'estudi de la societat».⁷ De cap manera volia conrear una arqueologia que el limités a fer d'historiador de l'art, o d'antiquari. Però tampoc no era dels que es limiten al camp estret d'una especialitat històrica. Tarradell tenia un concepte global de la història, que recorria des del sentit actual de la història social i econòmica⁸ fins al dels coneixements amplis de l'humanista.

Hem de pensar que, quan va anar al Marroc, el coneixement que es tenia de la prehistòria de la zona era baixíssim. En molts aspectes va haver de començar gairebé de zero. O bé, quan investigava l'iberisme del País Valencià, va haver d'excavar als principals nuclis de poblament, que gairebé no s'havien excavat o bé s'havien excavat sense metodologia estratigràfica. Amb les relativament poques dades que es tenien de molts temes, i amb recursos econòmics més que migrats, era capaç de fer petites excavacions allà on calia, de prospectar allà on eren els nusos de la problemàtica i a la fi lligar tots els caps i fer-se'n una idea de conjunt. De fet, allò que el movia i que li despertava l'interès per la història era la comprensió global de la seva problemàtica. Això el va dur a escriure obres de síntesi remarcables, que segurament constitueixen la seva producció més reeixida i, si més no, la més llegida, com *Les arrels de Catalunya*, *El País Valencià del neolític a la iberització*, *Eivissa cartaginesa* i *Les ciutats romanes als Països Catalans*.

El 1978, encara podia considerar que els estudis de món romà estaven molt endarrerits, perquè durant tot el segle els esforços de l'arqueologia s'havien concentrat en la prehistòria.⁹ Ell mateix va mostrar una clara preferència per aquestes etapes primerenques. Amb tot, també va fer aportacions importants a l'arqueologia romana.

L'ETAPA DEL MARROC

Ben jove, encara en la seva etapa de doctorand, Martín Almagro va veure en ell un jove que prometia una carrera brillant, i amb capacitat d'enfrontar-se

7. M. ROIG (1977).

8. Ferran SOLDEVILA, en el pròleg a la *Història dels catalans* (1963, p. 11), per a la qual Miquel Tarradell va escriure la part de «Prehistòria i Antiguitat», explica que la voluntat de l'obra és de fer història no de Catalunya, sinó dels catalans, és a dir, història social, del conjunt de les terres catalanes, considerades com una entitat total i distinta de les veïnes.

9. M. TARRADELL (1978).

a problemàtiques noves. El va promocionar per a la direcció del Servicio de Investigaciones Arqueológicas de Granada, que va ocupar entre 1946 i 1947. Poc després, el 1948, li va proposar la direcció del Servicio de Arqueología del Protectorat Espanyol del Marroc, i del Museo de Tetuán. En aquells moments, Tarradell tenia també la possibilitat d'anar a fer una estada a Anglaterra, per la qual es decantava. Amb tot, Almagro li va posar l'esquer d'oferir-li un viatge al Marroc amb les despeses pagades, per a valorar la situació, abans de renunciar.¹⁰ Tarradell, en veure les possibilitats d'una arqueologia molt verge, així com dels contactes amb arqueòlegs francesos de primera línia, va tornar convençut de la feina important que podia fer en aquell país. Hi va romandre fins al 1955. El 1952 es va casar amb Matilde Font, i van tenir un fill i dues filles.

Els vuit anys que va passar al Marroc poden ser considerats com l'etapa més intensa de creixement professional: després de la tesi doctoral, empès per una energia jove i molt fructífera, i ajudat per la seva esposa Matilde Font, també arqueòloga, «col·laboradora eficacíssima, que li va permetre un ritme de treball molt més intens del que hauria pogut mantenir tot sol»,¹¹ va treballar tant en temes d'arqueologia prehistòrica, púnica com romana. Allí va conèixer de prop l'arqueologia francesa, i va tenir relació amb arqueòlegs de primera fila: «[...] sa place dans la connaissance du Maroc antique a été très importante: non seulement par ses fouilles de Tamuda et de Lixus, par ses recherches sur le Maroc punique, mais aussi et surtout par les progrès qu'il fit faire à la Préhistoire marocaine, notamment au Néolithique, au Chalcolithique et à l'âge du bronze. Jusqu'à présent, toutes les recherches postérieures n'ont fait que confirmer ou préciser ses hypothèses et ses propositions», segons Georges Souville (1993). Va fundar la revista científica *Tamuda* i va organitzar el Primer Congreso Arqueológico del Marruecos Español, el 1953.

En aquesta època, basant-se en el coneixement que va adquirir de la prehistòria nord-africana, va forjar la seva idea sobre l'origen de les primeres cultures prehistòriques de la península Ibèrica. Els qui vàrem anar a escola en els anys seixanta encara recordem que els llibres de text de batxillerat deien que els ibers havien arribat pel sud, de l'Àfrica, i els celtos venien del nord, d'Europa, a través dels Pirineus, mentre que al mig hi havia els celtibers, que eren la bar-

10. Núria Tarradell, comunicació personal.

11. J. PADRÓ *et al.* (1993, IV).

reja d'ambdós. La teoria de l'africanisme¹² considerava que tant el poblament com les cultures del Paleolític Superior, del Neolític o les de l'edat dels metalls havien arribat a la península Ibèrica procedents de l'Àfrica del Nord, a través de l'estret de Gibraltar, i per tant les cultures que s'hi havien desenvolupat no tenien relació amb la resta d'Europa, mentre que s'havien d'assimilar a les africanes. Les seves excavacions al Marroc van demostrar que el Neolític era més recent allí que a la Península, i a partir d'aquí va seguir aprofundint en el tema i va defensar la falsedat de l'africanisme. Va desmuntar, per tant, tota una tradició historiogràfica que, de fet, planava sobre el conjunt de la prehistòria i la història de la península Ibèrica, ja que era utilitzada per a fonamentar moltes de les idiosincràsies que s'atribuïen a la història i la cultura hispànica fins als nostres dies. La seva reflexió sobre el tema és absolutament transversal: destaca com era ben contradictori de pensar que el passat hagués estat dividit en dues etapes, la més antiga vinculada a l'Àfrica, mentre que a partir dels romans aquesta influència africana desapareixia, tret de la conquesta musulmana. En canvi li semblava més coherent entendre que la nostra història s'inscriu en tres directrius permanents, l'europea transpirinenca, la peninsular i la mediterrània, que es van alternant en preponderància, per bé que es mantenen com a constants en totes les èpoques, des del Paleolític fins a l'actualitat.¹³

L'anàlisi i el treball que va fer del món fenici i púnic al Marroc va resultar summament innovador,¹⁴ pel fet d'haver valorat la influència cultural sobre la regió del Marroc. A partir d'aquí, el tema li va seguir interessant tota la vida. Va forjar la idea del *Cercle fenici de l'Estret de Gibraltar* com una àrea d'influència fenícia, juntament amb tot l'extrem occidental mediterrani i atlàntic, mentre que es va adonar de la limitació de la influència cartaginesa a l'àrea més immediata a Cartago (Tunísia), Sardenya, Eivissa i l'occident de Sicília. Va excavar la ciutat fenícia i romana de *Lixus* i la ciutat punicomauritana i romana de *Tamuda*.¹⁵ Li va atreure l'atenció el desfasament entre les cronologies que donen les fonts i les de l'arqueologia de la colonització púnica, tema que el va

12. Descrita més extensament per Carmen ARANEGUI en l'article sobre Miquel Tarradell, en aquest mateix volum.

13. M. TARRADELL (1961, p. 17-18).

14. Vegeu M. TARRADELL (1950), «El periplo de Hannón y los lixitas», *Mauritania*, 268.

15. M. TARRADELL (1956), «Las excavaciones de Tamuda del 1949 a 1955», *Tamuda*, 4, p. 71-85.

dur a intuir la distinció d'una etapa precolonial i una altra de colonial, amb un horitzó colonial antic caracteritzat per les ceràmiques de vernís roig. Ja des de València, encara publicaria *Lixus* (1959), *Marruecos Púnico* (1960) i, amb Lluís Pericot, *Manual de prehistoria africana* (1962). I posteriorment entroncaria amb el seu interès per l'Eivissa púnica, i acabaria escrivint amb Matilde Font *Eivissa cartaginesa* (1975).¹⁶

«Yo, precisamente, he excavado *Lixus*, en la costa atlántica de Marruecos. Fue una de las primeras ciudades de Occidente, sí. Cuando yo llegué allí no había más que unas colinas llenas de maleza, era un rincón perdido, olvidado. Le aseguro que emociona ver cómo, al cabo de unos años de trabajo, surge el esqueleto y la historia de la ciudad...», deia en una entrevista.¹⁷

Però, tot i la seva predilecció en aquells moments per l'arqueologia prehistòrica i púnica, també va fer arqueologia romana. En primer lloc, va excavar la *Lixus* romana, sobre la ciutat púnica, un jaciment important per la manca d'evolució ciutadana posterior. Amb les seves exploracions del país, va descobrir el *castellum* romà d'El Benian, els nuclis costaners preromans de Sidi Abdeslam del Behar i Emsà. Al litoral del Marroc hi va descobrir una sèrie d'establiments de fabricació de *garum*, fins aleshores desconeguts, i que posteriorment va estudiar amb Michel Ponsich en una publicació emblemàtica, juntament amb els del litoral peninsular: *Garum et industries antiquas de salaison* (París, 1965).

Va ser ben característic d'ell que en cada lloc on va treballar, i també al Marroc romà, hi va publicar un estudi de síntesi de l'arqueologia de la regió, per a copsar la problemàtica històrica i per a poder contextualitzar els temes que treballava, amb tot el sentit i la transcendència històrica. En el III Congrés Arqueològic Nacional (1955, p. 213-220) hi va presentar un article que analitzava les etapes principals de la romanització de la Mauritània Tingitana.

A més, ja en aquella època es va començar a preocupar sobre el problema de les invasions germàniques del segle III, l'època de Gal·liè, amb una visió que va reprendre de l'arqueologia francesa del moment i va aplicar a la península

16. J. SANMARTÍ (2008) reproduïx l'opinió sobre aquest darrer llibre, expressada per Marià Villangómez el 1976 o el 1977, que «l'*Eivissa cartaginesa* és un llibre tan ben escrit —cosa estranya en aquesta branca, ja que els arqueòlegs no es caracteritzen precisament per això— que la literatura podia distreure el lector de la realitat que, per davant de tot, és un gran assaig científic, no una novel·la».

17. B. PORCEL (1971).

Ibèrica, tema sobre el qual va publicar els seus primers articles importants el 1955.¹⁸ Més endavant tornaré a tractar aquest tema.

L'ETAPA DE VALÈNCIA

El 1956 va guanyar la càtedra d'Arqueologia de la Universitat de València, amb la qual va iniciar el seu període valencià (1957-1970), que es podria definir com la seva etapa de plenitud. Aquesta es demostra a bastament amb dues de les seves obres cabdals, *Les arrels de Catalunya*¹⁹ i *El País Valencià del neolític a la iberització. Ensayo de síntesis*, publicades el 1962 i 1963. En ser de nou als Països Catalans i havent centrat el seu camp de treball aquí, es va voler replantejar la prehistòria de la zona i en va escriure la síntesi. Amb aquestes dues obres va posar ordre a les prehistòries de Catalunya i del País Valencià, tot acompanyant-les de multitud de reflexions suggerents, riques i originals. Aquest esforç també es va reflectir en les grans obres col·lectives de síntesi en què va participar.²⁰

Ara bé, si fins aleshores havia treballat sol o amb la seva esposa, a la Universitat de València el professor Miquel Tarradell va fer escola. Destaquen, entre els seus alumnes, Carmen Aranegui, Gabriela Martín, Gerardo Pereira-Menaut, Milagros Gil Mascarell i Enric A. Llobregat, que van col·laborar en els seus projectes i més endavant van seguir importants trajectòries pròpies.

La seva activitat de recerca en aquesta època va ser molt important. Va reprendre el tema del Calcolític i l'edat del bronze valencià (amb excavacions a la Cova d'en Pardo, la Cova Ampla del Montgó i el poblat del Mas de Miró). Com he dit més amunt, Tarradell havia fet la tesi doctoral sobre la cultura d'El Argar i una de les principals aportacions d'aquest treball va ser la delimitació de l'àrea d'extensió d'aquesta cultura.²¹ Fins aleshores s'havia tingut la idea

18. M. TARRADELL (1955; 1955b).

19. Magníficament comentada per N. RAFEL (2003).

20. *Història dels Catalans*, dirigida per Ferran SOLDEVILA; *Història del País Valencià* d'Edicions 62; *Història de Catalunya*, dirigida per Joan REGLÀ; *Arte ibérico* i *Arte romano en España*, de l'editorial Polígrafa.

21. TARRADELL (1950).

d'una àmplia expansió argàrica, per tota la península Ibèrica. En canvi, la seva tesi, després d'una minuciosa caracterització material, va proposar que s'havia de limitar al sud-est peninsular. Així doncs, a conseqüència del treball de Tarradell, hom va començar a donar un tomb a aquesta visió, i cap a la meitat dels anys cinquanta els investigadors valencians van anar reconeixent que els registres de l'edat del bronze valencià oferien una caracterització del material diferent i independent de la d'El Argar. Ell mateix (Tarradell 1963) va anar definint i delimitant el «bronze valencià» com una cultura que s'estén des del riu Vinalopó o Segura fins al nord de les terres de Castelló. Després d'això, un cop delimitades les cultures i les seves àrees d'expansió, calia precisar les dates evolutives de cada una i establir la relació cronològica entre elles. I en aquest punt Tarradell va tornar a ser pioner, en valorar la importància de les datacions absolutes.

La primera datació de C^{14} per a l'edat del bronze valencià es va obtenir de mostres recollides al jaciment del Pic dels Corbs i va ser publicada per Manuel Vega Riset (1964, *Arse* 7). Tarradell (1965) va tornar a publicar, en el primer número de la revista *Pyrenae*, aquella datació del 3531 ± 100 BP (2140-1617 cal. BC), que resultava coherent amb les dates avançades per Bosch Gimpera el 1932, amb els estudis del moment sobre els inicis de l'edat del bronze (Enric Pla i Domingo Fletcher) i amb els de Tarradell sobre l'inici del «bronze valencià». A partir d'aquí, van anar succeint-se altres datacions absolutes que van fer progressar la investigació cap a la delimitació d'aquesta cultura en el temps, tant respecte de l'Eneolític com de l'origen del món ibèric, i es va anar comprovant, amb matisacions, la seva contemporaneïtat amb El Argar.²²

També va treballar intensament el món ibèric valencià (amb excavacions al Tossal de la Cala de Benidorm, el Tossal de Manises d'Alacant i el Puig i la Serreta d'Alcoi). L'escassetat constant dels recursos econòmics no li permetien grans projectes d'excavacions, per la qual cosa va optar per la solució de fer petites intervencions puntuals als jaciments, sempre amb idees ben clares d'allò que anava a cercar i especialment encaminades a obtenir estratigrafies, que permetessin conèixer la seqüència cronològica de l'establiment. Resulta paradigmàtic el cas del Puig, on amb pocs dies de feina es va confirmar l'abandonament del poblat en el segle IV, es van descartar unes parets que hom suposava

22. F. J. JOVER i J. A. LÓPEZ (2009).

del poblat, que eren marges de pagès, i es va descobrir que a sota hi havia un poblat de l'edat del bronze.

«Mira, jo em veig com una mena de guerriller, vaig per feina, m'ajudin o no. Amb el meu equip em planto a l'excavació i hi treballem, divertint-nos alhora...», explicava a Montserrat Roig (1977).

«El 1961, havia vist la llum una altra obra important, dedicada a la cronologia absoluta (basada en el vernís negre) i relativa dels poblats ibèrics valencians en la qual, a més, incidia en l'existència d'una crisi en la segona meitat del segle IV que posava en relació amb el tractat del 348 aC entre Roma i Cartago, una proposta que, tot i matisada, la investigació posterior ha confirmat», va escriure Núria Rafel (2003).²³

Més enllà de les dues grans obres de síntesi esmentades més amunt,²⁴ va participar en un seguit d'obres col·lectives cabdals, en les quals, a més de la prehistòria, també va fer l'estudi de l'època romana. Per exemple, va ser un dels cinc autors d'una obra tan influent en el seu temps, i que va marcar una fita de la historiografia catalana, com és *Moments crucials de la història de Catalunya*, dirigida per Jaume Vicens Vives, per a la qual va escriure el capítol «Romanització i cristianització».²⁵ Allí ja hi dibuixa les seves idees bàsiques sobre el món romà català. Per començar, desmitifica la pretensió de moltes nacions europees de buscar les seves arrels en la prehistòria, tal com s'havia tendit a fer durant la primera meitat del segle. Per contra, creu que la majoria són creacions medievals, sobre bases remotes molt difícils d'estudiar. També desmitifica els episodis de conquesta utilitzats per la historiografia per a fer nacionalisme i heroisme nacional, a l'estil de la resistència de Numància. En canvi, destaca la importància capital que va tenir per al país la incorporació al món llatí, que va esborrar la cultura anterior, i com va actuar com la primera unificació del territori.

Tarradell doncs, manté una distància important de la visió del seu mestre Pere Bosch-Gimpera (1938; 1978). Aquest creu fermament que el caràcter actual dels diferents pobles hispànics arrenca de la prehistòria, que està en la base de la diversitat peninsular.²⁶ Bosch-Gimpera destaca, de l'etapa roma-

23. Referent a la publicació de M. TARRADELL (1961b).

24. *Les arrels de Catalunya* i *El País Valenciano del neolític a la iberització. Ensayo de síntesis*.

25. M. TARRADELL (1962a).

26. P. BOSCH-GIMPERA (1978; p. 27-40).

na, el domini d'una superestructura forastera, que fa desaparèixer les llengües i l'esperit indígenes, «que necessitaran una gestació secular per a rebrotar dificultosament».²⁷ Bosch-Gimpera (1938; 1978) estableix un paral·lelisme entre les diferents èpoques en què s'ha unificat la península Ibèrica (sota els romans, els àrabs i els Àustries) per reflexionar que sempre han estat interferències forasteres, amb interessos aliens als del desenvolupament intern del país, i que mai no han aconseguit esborrar la personalitat dels pobles diversos que tenen les seves arrels en les cultures del primer mil·lenni abans de la nostra era, si no anteriors. Bosch-Gimpera (1938) creu que Roma «deixà una empremta inesborrable i trasbalsà el curs de la història d'Espanya, sobretot incorporant a la casta dominadora tots els elements que es destacaven dels seus pobles sotmesos, organitzant, no una aristocràcia de sang hereditària com els antics patricis, sinó eixamplant el cercle dels *optimates*, a condició sempre que se sentissin totalment romanitzats...». I opina, contra les idees de Menéndez Pidal,²⁸ que l'Imperi romà i l'Imperi espanyol del segle XVI no són moments culminants de la història d'Espanya, sinó precisament el contrari, atès que van ser èpoques de domini foraster, en què van prevaler els interessos dels dominadors i no els del país: «[...] la perfecció de la superestructura que, a desgrat d'haver incorporat momentàniament Espanya a grans empreses universals i a desgrat de tot el seu esclat exterior, representen la interrupció d'una floració natural progressiva, la desviació d'aquesta per l'empelt de fenòmens de cultura i ideals forasters i, en el cas de l'Imperi espanyol una herència que a la llarga

27. P. BOSCH-GIMPERA (1938).

28. M. TARRADELL (1978) va fer el pròleg a la reedició del discurs que havia pronunciat Pere Bosch-Gimpera a la Universitat de València per a la inauguració del curs 1937-1938. El text va ser el primer d'una sèrie d'assaigs d'interpretació de la història de la península Ibèrica, de gran transcendència, escrits per Menéndez Pidal, Américo Castro, Sánchez Albornoz o Vicens Vives. Ara bé, el text de Bosch-Gimpera restava gairebé desconegut, ja que l'edició que se'n féu no va poder ser repartida amb normalitat, donades les circumstàncies, i ben aviat les autoritats franquistes van destruir el que quedava de l'edició. En canvi, Menéndez Pidal va contestar-lo amb una refutació en el pròleg de la *Historia de España* que va dirigir, publicada per Espasa-Calpe, un escrit per tant molt divulgat, sense que hom pogués accedir a llegir de primera mà l'article criticat. M. TARRADELL (1978, p. 14) considera que la desqualificació que fa Menéndez Pidal de Bosch-Gimpera, en comentar que utilitza el terme *supraestructura* «que, por cierto, lo hallamos en Carlos Marx» en el Madrid de 1947 resultava definitiva. També destaca que Menéndez Pidal parlava de «voluptuosidad desintegradora» i del «localismo» —referint-se a les diverses nacionalitats hispàniques— com «un accidente morboso».

produeix una decadència interior i dificulta la incorporació d'Espanya al món modern i la seva definitiva constitució».²⁹ Si bé Tarradell (1978b), en el pròleg al discurs de Bosch-Gimpera (1978) pronunciat el 1937 en l'acte de la inauguració de curs de la Universitat de València, no considera que hi pugui haver cap objecció a la interpretació que fa el seu mestre sobre els episodis d'unitat que va sofrir la península Ibèrica; de fet, ell no hi fa referència ni en desenvolupa el tema en cap sentit, en les seves reflexions i obres sobre l'època romana. De fet, com hem vist més amunt, desmitifica la pretensió de moltes nacions europees de buscar les seves arrels en la prehistòria. I, d'altra banda, manté una visió molt més positiva sobre el llegat romà.

Tarradell creu que en l'època romana, a l'àrea catalana, l'aportació de població forana va ser minsa, com després amb els visigots o amb els àrabs. Ara bé, valora els romans com a autors de l'estructura actual del poblament. Destaca que van abandonar els poblats aturonats i van fundar les ciutats a la plana, i que les ciutats actuals són en essència hereves de les romanes. També considera que les estructures rurals creades pels romans perduren en les actuals, i que les vies romanes estan en la base de la xarxa de carreteres que va persistir fins a l'època moderna.³⁰ De tal manera, conclou, que «Catalunya és doncs un país que s'ha estructurat en el període romà». I per acabar el capítol dedica un bon apartat al cristianisme com un altre factor decisiu per a la nostra civilització. Respecte del món rural romà, destaca com les restes arqueològiques indiquen que no hi havia un gran latifundisme, com en altres indrets del món romà, i per tant la propietat de tipus mitjà es devia mantenir força a través de la història. Es recolza també en els documents de propietat del moment immediatament posterior al repoblament, estudiats per Ramon d'Abadal, que assenyalen les velles fites de propietats romanes com a base de les noves i com el panorama dels conreus de cada hisenda s'ajusta a allò que devien ser les vil·les romanes i que perduraven aleshores i que han sobreviscut fins a l'arribada de la mecanització del camp. Des que Miquel Tarradell va escriure aquestes reflexions, s'ha aprofundit molt en l'estudi de les vil·les, i encara res no pot contradir la visió que ell ja va traçar. Amb tot, cal dir que

29. P. BOSCH-GIMPERA (1938).

30. En els moments d'aquesta publicació, Tarradell encara podia reflexionar que fins els arcs de Berà i Cabanes indiquen el pas de la carretera nacional actual pel mateix lloc que la via romana.

alguns temes com la propietat són molt difícils de rastrejar en l'època romana, i encara s'ha treballat poc en la línia de contrastar els primers documents de propietat del repoblament amb la documentació arqueològica.

La seva vàlua va propiciar que Ferran Soldevila també li sol·licités la participació en el volum primer de la *Història dels catalans* (1963), amb la redacció dels capítols de «Prehistòria i Antiguitat». Les 451 pàgines redactades per Tarradell representen una labor ingent de recollida de dades, de recapitulació i síntesi, de profunda reflexió sobre el centre de la problemàtica de cada etapa. Resulta absolutament innovadora per al seu moment, tant pel plantejament metodològic de base arqueològica, que inclouïa la seva nova visió de l'evolució de les etapes prehistòriques de l'edat del bronze i del període ibèric, com per l'enfocament del període romà recolzat en la valoració de la història social i econòmica. Una tesi important, que recorre tota l'obra, observa la personalitat històrica i la diferència constant entre el conjunt dels Països Catalans i la resta de la península Ibèrica, contrària als corrents historiogràfics que pretenien posar de relleu les divergències entre Catalunya i el País Valencià, que planaven sobre la història del país en aquella època. Insisteix en la romanització profunda i antiga dels Països Catalans, per bé que pensa que no va arribar a modificar-ne el poblament. Sosté una visió de continuïtat del poblament del món ibèric i del món romà fins als períodes posteriors i fins creu que, tot i la forta unificació que va significar la romanització, es devien mantenir matisos del temperament del poble ibèric. En el món rural, considera que les vil·les van ser més aviat petites i que responen a una escassa implantació colonial al camp, on la continuïtat respecte dels períodes posteriors és força important. Fins i tot pronostica l'absència del latifundisme i una grandària de les explotacions que li sembla el precedent de les masies de l'edat mitjana. Tot plegat, quan s'ha pogut investigar a fons, efectivament va en la línia pronosticada per Tarradell.³¹

Amb la seva visió sempre centrada en els Països Catalans, també aquí fa referència al País Valencià i considera, per exemple, que els canals de l'Horta de València són d'origen més antic que l'islàmic: construïts en època romana. Resulten molt suggeridors els seus comentaris sobre els temes que considera rellevants de la cultura romana, com l'alt nivell d'higiene que proporcionaven les termes, l'ensenyança als minyons de llegir i escriure a l'escola primària i els

31. M. PREVOSTI (1981a; 1981b); M. PREVOSTI (2005); M. PREVOSTI i J. GUITART (2010); M. PREVOSTI i J. GUITART (2011).

estudis més elevats per a petits sectors de la societat, o l'aprovisionament del blat a les ciutats de què tenien cura els curials. El capítol dedicat a la crisi del segle III fa un resum del debat que ell havia liderat a Espanya, sobre les conseqüències de les invasions germàniques d'època de Gal·liè i d'Aurelià. L'obra de Tarradell resulta salpebrada per la seva habitual agudeses i perspiciàcia, amb elements curiosos, com la semblança d'un pagès de Valls, retratat el 1919, amb l'escultura de Junius Brutus del Museu dels Conservadors de Roma.³²

El projecte de la *Història del País Valencià* va sorgir en la trobada del 29 al 31 d'octubre de 1960 al desert de les Palmes, entre joves nacionalistes universitaris i del Rat-Penat, juntament amb Manuel Sanchis Guarner, Joan Reglà, Joan Fuster i Miquel Tarradell, on es va plantejar la necessitat de fer una nova història per als valencians (Ferré, 1995, p. 41). Més enllà del trencament que va produir l'obra pel fet de ser escrita en català, la contribució de Tarradell també va tornar a fonamentar-se en l'arqueologia i en una forta base d'història social i econòmica. Amb unes arrels materials més sòlides, Tarradell construeix un esquelet cronològic coherent, que li permet establir una periodització que de fet és encara la que fem servir avui. En la seva visió de l'època romana hi destaca la transcendència de la introducció d'aquesta alta cultura al país, l'idioma de la qual encara parlem en l'actualitat; incideix en la pervivència de la cultura ibèrica des de la conquesta fins a August; remarca com la romanització profunda, tant del camp com de l'urbs, es produeix a partir de l'inici de l'Imperi; s'atura a descriure el fenomen urbà com a sistema relativament democràtic i precedent de les ciutats actuals; també dóna importància a la xarxa de vies de comunicació que articulen el país; però especialment innovadora resulta la importància que concedeix al poblament rural i l'organització agrària, amb el resultat que comencem a tenir una visió de la societat romana basada en el seu conjunt real, urbà i rural.

Com en l'obra precedent, el valor del tractament que fa del món agrari radica més en el plantejament dels temes vertaderament claus per a l'entesa del sistema econòmic que no pas en la seva resolució, que esdevé excessivament provisional, perquè en aquells moments estava poc treballat i per la manca de dades fermes on recolzar les seves intuïcions. Ara bé, li interessa el tema de la propietat rural i creu en el predomini de la de tipus mitjà i petit, basant-se en

32. Actualment, Museus Capitolins de Roma.

l'escassetat de grans vil·les luxoses i l'abundància d'edificis rurals de dimensions més aviat petites, així com en l'absència, a les fonts, de referències a grans propietats en tota la zona dels Pirineus a Andalusia. També es planteja l'origen dels pobladors i la immigració itàlica, que minimitza potser excessivament. L'estudi dels conreus, que reconeix cabdal, en aquells moments estava encara molt poc desenvolupat. En canvi proposa la romanitat de les obres hidràuliques de l'horta de València, que s'han atribuït tradicionalment als àrabs, i que en estudis recents³³ s'ha vist que coincideixen amb el traçat de les centuriacions romanes. I resulta extraordinari veure com perfila una evolució cronològica del poblament rural que amb els estudis més recents s'està demostrant del tot encertada.³⁴ En general, cal dir que es fixa —i els destaca— en els punts claus que permeten copsar l'essència de la romanitat del país, amb una reflexió del tot moderna, gens ancorada exclusivament en els esdeveniments històrics, ans centrada en la societat i l'economia: les creences, la manera de viure, la mentalitat, la indústria, l'agricultura o el comerç.

Posteriorment va redactar el capítol «Els fonaments» dins la *Història de Catalunya* dirigida per Joan Reglà (1969, p. 66-156), on, de fet, torna a plantejar els temes ja descrits en les dues síntesis precedents.

Arte ibérico i Arte romano en España van veure la llum el 1968 i 1969 respectivament (a l'editorial Polígrafa, de Barcelona), i també representen una visió original i plena de reflexions interessants sobre la matèria. La segona obra afirma la personalitat pròpia de l'art romà i de la tasca unificadora que va exercir sobre l'art de les províncies, també les hispàniques. Després d'una llarga presentació de la cultura romana a les *Hispaniae*, on repeteix

33. R. GONZÁLEZ VILLAESCUSA (1995) i (2002). A. RIBERA (1998) es recolza en els estudis paleohidrològics de P. Carmona per afirmar que les terres de l'horta es van posar en conreu en època republicana, per a la qual cosa es va haver de bonificar la zona i possiblement ja es van construir els canals d'irrigació. El tema no està encara aclarit, i falten més estudis arqueològics i geològics que datin els testimonis materials. Per exemple, Guinot (2008) segueix advocant per la interpretació musulmana de la xarxa de canals.

34. Pensa en un origen de les vil·les en època d'August, una continuïtat de vida fins al segle III, segle en què se situen les troballes més espectaculars de mosaics i escultures, seguit de la destrucció de moltes d'elles, i d'un despoblament important del camp en els segles IV i V. Li resulta difícil d'interpretar aquest darrer fenomen, per bé que ha d'admetre les dades. Els estudis actuals confirmen aquesta visió: M. PREVOSTI (1981a) i (1981b); M. PREVOSTI (2005); M. PREVOSTI i J. GUITART (2010); M. PREVOSTI i J. GUITART (2011).

moltes reflexions que hem vist en els llibres anteriors, insisteix en el caràcter uniforme i cosmopolita de l'art romà, en la seva repetició, la producció en sèrie, l'art de les còpies i la relativa fredor, així com en el triomf del naturalisme en el retrat romà, i reivindica l'art romà tardà, on troba més sensibilitat i espiritualitat.

Tanmateix, Tarradell també va continuar fent investigació de base en l'arqueologia romana. El seu article sobre «Población y propiedad rural en el este peninsular durante el Bajo Imperio» (Tarradell, 1968) toca un tema clau, i fins aleshores ignorat, de l'evolució del poblament rural romà en el baix Imperi. Observa el fort descens d'establiments rurals que es produeix durant el segle III i en dedueix la important concentració de la propietat territorial que havia de significar l'adveniment del Baix Imperi. Es tracta d'un tema que, amb posterioritat, els estudis de poblament romà han anat confirmant en detall.³⁵

La crisi del segle III i les invasions germàniques va ser un tema que havia començat a tractar l'arqueologia francesa, i ja li havia cridat l'atenció al Marroc. El va seguir preocupant també en aquests anys, i va escriure diversos articles de gran influència sobre el tema,³⁶ en els quals defensava que algunes destruccions que detecta l'arqueologia en jaciments del segle III, així com l'ocultació de tresors, coincideixen amb l'època de Gal·liè (260-268), i s'han de relacionar amb l'episodi de les invasions dels francs i els alamans de què informen les fonts clàssiques. Cap als anys vuitanta i noranta es va posar de moda qüestionar aquesta relació tan directa entre destruccions, ocultacions de tresors i les invasions bàrbares, tot preferint una interpretació més global del segle III com un període de canvis i convulsions socials.³⁷ Ara bé, en els darrers temps estem assistint a un retorn a les tesis de Tarradell. En aquest sentit, Járrega (2008) precisa la data de la invasió dels francs en el 264 i conclou que moltes destruccions que atesta l'arqueologia, així com nombroses ocultacions de tresors, han de correspondre als fets descrits per les fonts.³⁸

35. M. PREVOSTI (2005).

36. M. TARRADELL (1955; 1955b), (1957; 1958; 1965).

37. J. ARCE (1978) n'és el màxim exponent, i va tenir molt ressò. A. CEPAS (1997) encara està dins aquesta línia.

38. Per R. JÁRREGA (2008), el testimoni d'Orosi (*Hist. Adv. Pag.* 7.41.2) explica que els francs van quedar-se a Hispània durant dotze anys, de la qual dada dedueix que molt possible-

Tarradell es va mantenir sempre molt obert a les tendències que anava introduint el positivisme posterior a la Segona Guerra Mundial i als avenços tècnics com els sistemes de datació absoluta o l'estadística, mentre que va mostrar un interès relatiu per corrents metodològics com el marxisme o la New Archaeology. Tenia un gran rigor científic i, per exemple, es mantenia crític amb les fonts antigues, sobre les quals manifestava un escepticisme notable.

La seva opinió sobre moltes de les conclusions dels filòlegs sobre el món antic es movia dins de la mateixa línia crítica, i fins irònica. Ens advertia que, en general, aquests tenen el greu problema de no disposar de cap tècnica per atribuir cronologies a les seves descobertes. Per a poder-ho fer s'informen en els arqueòlegs. Per exemple, pregunten a l'arqueòleg si disposa de testimonis d'alguna penetració indoeuropea i en quina època se situa. Basant-se en les dates de l'arqueologia, febles i dubtoses, situen en el temps els seus topònims indoeuropeus. I, finalment, vénen els arqueòlegs incauts que volen recolzar l'indoeuropeisme dels seus testimonis materials en les dades dels filòlegs. És el peix que es mossega la cua.³⁹

El 1968, va organitzar la Primera Reunió de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica. Empès per Vicens Vives a l'estudi de la història econòmica, amb aquesta convocatòria va posar sobre la taula el repte de començar a aplicar la metodologia al món de la prehistòria i l'antiguitat, tasca, però, que considerava difícil per l'escassetat de dades de què hom disposa. El 1982, a Barcelona, va voler fer la segona edició de la Reunió, de la qual en vaig ser secretària.⁴⁰ El seu escepticisme davant la «misèria documental» dins la qual es mou l'antiguitat continuava ben viu.

ment devien dedicar-se a l'activitat pirata per la zona del Mediterrani occidental, durant aquest temps. Després d'apoderar-se de la flota de *Tàrraco*, i embarcar-se cap a l'Àfrica, com explica Aureli Víctor, es podrien haver dedicat a saquejar les costes de l'occident mediterrani, la qual cosa explicaria destruccions documentades a *Valentia* i *Pollentia* per l'arqueologia, i a Siracusa, on segons informen les fonts (Zòsim, *Nea Historia* 1.7.2), els francs van atacar i destruir la ciutat, van causar una gran mortaldat i finalment van ser derrotats per l'emperador Probus (HA. *Probi.* 12.3), probablement l'any 278. Aquest autor estudia també els dipòsits i els tresors monetaris d'aquesta època i conclou que la geografia d'aquestes ocultacions indica clarament que la zona de l'*ager Tarraconensis* va estar molt afectada per inestabilitats durant aquests dotze anys.

39. M. TARRADELL (1962, p. 214).

40. «X Symposium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular. II Reunió d'Economia de la península Ibèrica», *Pyrenae*, 21, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985.

Cal destacar també, per la seva transcendència, que va crear la revista *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, de la qual va ser director fins a 1970, i que la Universitat de València continua publicant, amb el nom *Saguntum*.

Cada estiu, des de 1957, amb un grup de becaris, realitzava campanyes d'excavacions a la ciutat romana de *Pollentia*, a Mallorca, que dirigia juntament amb Antoni Arribas i Daniel E. Woods, i patrocinava la Fundació William L. Bryant. Amb tot, alguns anys es van centrar en les necròpolis talaiòtiques de Son Real i l'illa dels Porros.

TARRADELL CÍVIC

Però en l'etapa de la Universitat de València, Miquel Tarradell va tenir també una activitat més enllà de l'arqueologia, d'ampli abast cultural i social, a més d'un clar compromís polític en pro de la cultura catalana que, de fet, enllaçava amb la seva etapa d'estudiant. Allí va donar suport a la resistència antifranquista, i va ser un defensor convençut dels Països Catalans. Juntament amb Miquel Dolç, Joan Reglà i Emili Giralt, va formar part de l'anomenat «grup dels catalans», tots ells grans acadèmics alhora que grans defensors del país, dels quals hom reconeix que van ser puntals fonamentals de la renovació dels estudis humanístics universitaris i de la presa de consciència valencianista. La seva relació amb els principals prohoms de les lletres valencianes el va fer participar en el moviment intel·lectual i polític del País Valencià dels anys seixanta i a influir en la generació universitària que, com va expressar Joan Francesc Mira, havia començat «el treball de buscar una pàtria amagada». Es va convertir en un element clau de la represa de relacions culturals entre València i el Principat, tot fent de pont entre els intel·lectuals i els activistes polítics d'un i altre país.⁴¹ Com va escriure Enric Llobregat (1988): «Aquest període, que s'obre amb l'any de la riuada (1957) i es tanca al voltant del 1970, significà per a la facultat de Lletres de la Universitat de València una revolució i una

41. *El Temps*, 552, p. 15. Eliseu Climent ens ha expressat també aquesta opinió sobre Miquel Tarradell. Xavier FERRÉ (1995; 1997) ho expressa també ben clarament.

renovació que encara no han estat estudiades a fons i que es podria tal vegada qualificar d'entrada de la modernitat».⁴²

Miquel Tarradell va mantenir un contacte intens amb el seu amic Joan Fuster des del primer any de la seva arribada a València.⁴³ Plegats van estar darrere de molts actes en defensa del País Valencià, com per exemple de l'Aula Ausiàs March, el 1959, o del Cicle de Conferències sobre la Història del País Valencià el curs 1960-1961.⁴⁴ El contacte directe i continuat va fer que no existeixin més que una trentena de cartes de Miquel Tarradell a Joan Fuster, inèdites, a l'arxiu d'aquest darrer, a Sueca. Revelen però detalls interessants, com per exemple l'enllaç que feia Tarradell entre Sanchis Guarner o Joan Fuster i Max Cahner,⁴⁵ el procés de redacció de la *Història del País Valencià*,⁴⁶ comentaris sobre *Serra d'Or* o sobre l'aparició del *Tele-Estel*, o sobre projectes de revistes similars al País Valencià,⁴⁷ i molt posteriorment, el 1978, el paper fonamental de Tarradell en l'entrada de Fuster a la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans.⁴⁸ També traspuen l'ambient clandestí en què es movien, i hi apareixen detalls anecdòtics com, per exemple, que escoltaven Radio París.⁴⁹

42. En aquest sentit, el treball de Xavier FERRÉ (1995) repassa la gran revolució cultural operada a la universitat valenciana en la dècada dels seixanta i dels setanta, amb l'afluència d'un seguit de professors de gran categoria, que van renovar aspectes metodològics i intel·lectuals de moltes branques d'estudis.

43. A l'arxiu de Joan Fuster, a Sueca, es guarden 28 cartes i alguns altres documents enviats per Tarradell a Fuster. En la carta datada el 17 de maig de 1956, Tarradell comunica a Fuster que ha guanyat la càtedra de València, que s'està instal·lant a la ciutat i que desitja veure'l aviat.

44. La carta del 5 d'octubre de 1960 de Tarradell a Fuster, de l'arxiu Joan Fuster de Sueca, fa referència a la preparació de les conferències. Tarradell suggereix a Fuster que s'encarregui, juntament amb Reglà, dels segles XVI a XIX, Reglà en la part política i general i Fuster en la cultura.

45. Carta de Tarradell a Fuster de 17 de desembre de 1962, de l'arxiu Joan Fuster, Sueca.

46. Cartes de Tarradell a Fuster de 25 de desembre de 1962, 28 de juny de 1963 i 30 de gener de 1964 de l'arxiu Joan Fuster, Sueca.

47. Carta de Tarradell a Fuster de 14 d'agost de 1966, de l'arxiu Joan Fuster, Sueca.

48. Cartes de Tarradell a Fuster de 29 de desembre de 1977, 5 de gener de 1978, 4 de maig de 1978, 11 de maig de 1978 i 6 de juny de 1978; respostes de Fuster a Tarradell de 2 de gener de 1978, 8 de maig de 1978 i 18 de maig de 1978; carta de Tarradell a Eliseu Climent de 5 de gener de 1978, per pressionar Fuster perquè accepti. Arxiu Joan Fuster, Sueca.

49. Carta de Tarradell a Fuster de 26 de maig de 1959, de l'arxiu Joan Fuster, Sueca.

En els anys cinquanta, València va viure l'inici del redreçament de la consciència de valencianitat, amb alguns grups de joves que van encetar aquest camí, dins del nucli conegut per la Secció Jove del Rat-Penat. Tarradell va mantenir una relació intensa amb ells i hi va col·laborar des del primer moment, amb xerrades sobre Història del País Valencià.⁵⁰ Va freqüentar la tertúlia literària del grup Torre, de Miquel Adlert i Xavier Casp, l'únic espai de valencianisme del moment, que, tot i estar dins una ideologia conservadora i catòlica, mantenia l'horitzó dels Països Catalans.⁵¹ Resulten simptomàtics els escrits d'alguns valencianistes de dretes que inicialment havien donat suport a la dictadura, per bé que aviat es van sorprendre que els perseguissin també a ells, per mor del conreu de l'idioma i de les particularitats culturals autòctones, amb una voluntat fèrria d'uniformització de tota Espanya. Per aquest motiu van reaccionar amb una actitud de defensa de la llengua i de les particularitats culturals valencianes. Acudien a la tertúlia, entre d'altres, Manuel Sanchis Guarner, Josep Lluís Bauset i Joan Fuster, i mantenien relacions amb Miquel Batllori, Jaume Vidal Alcover, Francesc de Borja Moll i Miquel Dolç.

Posteriorment, Tarradell va acudir a la tertúlia de l'Estel,⁵² que es reunia cada dilluns, amb Joan Fuster, Vicent Ventura, Josep Garcia Richart, Josep Pallàcios, Josep Iborra, Joan Reglà, Emili Giralt, Alfons Cucó i Valerià Miralles, entre d'altres. Garcia Richart (1995) explica: «La nostra amistat es va afermar en la tertúlia de la casa Ventura. [...] Quan Ventura, després d'allò de Munic, va romandre una temporada a París, la casa de Tarradell, al passeig de la Petxina, va acollir-nos diverses vegades, tantes com en volguérem. I essent Ventura a València també. I ens hi rebia Matilde, la seua esposa, vivaç i sensible com ell, potser un xic més reposada, però igualment activa».

Ferré (1997) explica que, en aquests primers anys valencians, Tarradell va ser l'instigador d'una sèrie de viatges que va fer Ferran Soldevila al País Valencià. Així, doncs, va fer conèixer la realitat valenciana a Soldevila.

Ara bé, a partir de 1960, València va començar a viure aires nous, d'arrencada d'un moviment antifranquista, més d'esquerres, al costat d'un nacionalisme decidit —en el primer aspecte, lligat als moviments d'altres parts de l'Estat, i en el primer i el segon, molt especialment lligat a Catalunya—, i que per tant ja

50. X. FERRÉ (1995, p. 23) i (1997, p. 56).

51. F. RIPOLL (2010).

52. J. FUSTER (1997-2010, vol. 4, p. 307).

no es va limitar com fins aleshores a reivindicar els aspectes literaris i folklòrics del país. De la mà d'alguns professors i intel·lectuals, entre els quals Miquel Tarradell, sectors importants de la joventut universitària van començar a canviar el panorama vers un nacionalisme renaixent. És en aquesta època que sorgeix el cantant Raimon, esperó i aglutinador de la consciència nacional i de lluita contra la dictadura. Les revistes clandestines *Diàleg* i *Concret* van ser els dos òrgans de comunicació utilitzats entre 1961 i 1962. La primera fou una publicació de la Cambra Universitària dels estudiants de Dret de València.⁵³ En aquests temps, molts estudiants de la Universitat de València van anar obrint els ulls a la seva realitat, van aprendre a valorar la seva llengua pròpia, van prendre consciència que aquesta llengua era de filiació catalana, alhora que van anar prenent consciència política, en un procés simultani de politització i sensibilitat nacional.

Com ens ha explicat Eliseu Climent, del 17 al 24 d'abril de 1960, un grup d'estudiants, entre els quals es trobaven Enric Solà, Lluís Aracil, Màrius García Bonafè, Lluís Alpera, Josep Lluís Viciano, Rafael Ballester, Josep Palàcios, Antoni Bargues, Lluís Montferrer, Rafael Martínez Valero, Miquel Mestre, Josep Raga i Eliseu Climent,⁵⁴ va ser convidat per Max Cahner, Jordi Pujol i Josep Benet a fer un viatge a Catalunya, per a rebre unes jornades de coneixement sobre el país. La idea i els contactes van ser obra de Miquel Tarradell. Joan Fuster també va ser cridat per Max Cahner i va col·laborar-hi tot seguit. Ramon Bastardas, Montserrat Martí i Eulàlia Duran també s'hi van implicar.

Els nois van fer estada a Barcelona, on van rebre una lliçó sobre el Modernisme català, d'Oriol Bohigas, els van dur a la representació de *La cantant calva* de l'Ionesco, dirigida per Ricard Salvat i M. Aurèlia Capmany, i van passar uns dies a Montserrat, on van rebre lliçons i xerrades d'Albert Manent, Max Cahner, Miquel Tarradell, Josep Benet i Jordi Pujol, sobre el país, la llengua i la història contemporània, amb referències al moviment obrer i a temes de societat. A Queralbs es van entrevistar amb Josep M. Ballarín i Joan Armengou. Aquell viatge va marcar definitivament aquells joves d'una València on la llengua castellana imperava i arraconava la pròpia, que ja no es valorava. Els va canviar la idea de país i els va despertar la consciència catalanista.⁵⁵ Després d'aquella expe-

53. Xavier FERRÉ (1995, p. 25, 26).

54. J. FUSTER (1997-2010, vol. 7, p. 186); E. CLIMENT (1997); X. FERRÉ (1997, p. 58-59).

55. Segons E. CLIMENT (1997): «Aquell viatge va ser fonamental, perquè havíem penetrat a Catalunya a través d'algunes figures de la resistència, però sobretot, de la mà de la primera

riència, en van venir d'altres. Un seguit d'estades, conferències, aplecs, rutes,⁵⁶ a càrrec de professors, literats i polítics en la clandestinitat, entre els quals sovint hi havia Miquel Tarradell, van ajudar molts joves valencians a prendre consciència i a mobilitzar-se.⁵⁷ Vicent Ventura (1995) explica com Tarradell participava en «marxes disfressades d'excursions durant les quals eren temes de debat la llengua, el seu significat com a dada d'identificació nacional, com a signe de llibertat...».

Per aquells anys, Miquel Tarradell va impulsar l'Aula Ausiàs March, juntament amb Miquel Dolç, Joan Fuster i d'altres.⁵⁸ En la carta de Miquel Tarradell a Joan Fuster del 23 de febrer de 1959, que es guarda a l'arxiu Joan Fuster de Sueca, Tarradell explica el projecte com a empès per Miquel Dolç. Explica que funciona sense convocatòria escrita i que circula de viva veu. Dóna ja el programa de l'acte al paranimf de la Universitat i comunica a Joan Fuster que s'ha acceptat la idea de vincular els Amics d'Ausiàs March a la facultat.⁵⁹ Aquest projecte es va endegar a partir de 1959, any del 500 aniversari de la mort del poeta medieval. L'Aula va servir perquè els joves universitaris valencians anessin iniciant el procés de normalitzar l'ús de la seva llengua i, com explica Xavier Ferré,⁶⁰ va suposar un senyal de canvi en el moment cultural valencià, l'inici d'una època de noves perspectives en el camí cap a una universitat més oberta al món i al coneixement crític. En veure que els actes programats anaven prenent volada, el rector de la Universitat va acabar volent-hi prohibir l'ús de la llengua catalana. Però Miquel Tarradell va tenir l'habilitat de fer nomenar president de l'Aula Ausiàs March

generació que l'anava transformant. Ens deixaren enlluernats. [...] el viatge ens va ajudar a fer el pas definitiu per mobilitzar-nos i polititzar-nos. Entre la situació que es vivia a València i les "meravelles" que havíem viscut a Catalunya, la nostra reacció va ser molt contundent. Va ser també quan definitivament oblidem la tertúlia de Xavier Casp i ens llancem a fer política».

56. Es convocaven caminades a imatge de les que s'estilaven a Catalunya. Per exemple la «*Ruta Universitària*», els dies 3-4 de març de 1962, a Olocau, amb 81 assistents (J. FUSTER, 1997-2010, vol 7, p. 306; X. FERRÉ, 1995, p. 44), entre els quals Miquel Tarradell, Vicent Ventura i Joan Fuster.

57. V. VENTURA (1995); J. FUSTER (1997-2010, vol. 7, p. 175-233).

58. X. FERRÉ (1992; 1995; 1997, p. 48-50) recull en detall el desenvolupament de l'Aula Ausiàs March.

59. En canvi, Xavier FERRÉ (1995, p. 29-30) creu, tot seguint l'acta de creació de l'Aula Ausiàs March que li va facilitar Miquel Dolç, que la idea de la creació d'aquesta Aula procedia d'un nombrós grup d'alumnes de la Universitat. X. FERRÉ (1997, p. 48) escriu que la iniciativa estudiantil va partir bàsicament d'Eliseu Climent i Jordi Valor, fill de l'escriptor Enric Valor.

60. X. FERRÉ (1995; 1997).

l'aleshores bisbe de Sogorb i Castelló de la Plana, Josep Pont i Gol. Amb ell, els actes es van haver d'autoritzar.

L'acte principal es va celebrar el 3 de març de 1959, al paranimf de la Universitat de València. Es van pronunciar dues conferències, en català: la de Julián San Valero («València i la Universitat») i la de Miquel Tarradell («Elogi d'Ausiàs March»), que va ser el centre de l'acte, seguides de recitals de poesies d'Ausiàs March a càrrec, entre d'altres, de Ramon Pelejero (el cantant Raimon), i comentades per Xavier Casp.⁶¹ La carta inèdita de Tarradell a Fuster del 5 de març de 1959, de l'arxiu Joan Fuster de Sueca, comenta la jornada: «Vaig procurar de passar la corda fluixa per no alarmar massa i no destruir abans d'hora les possibilitats de l'Aula, que pot ser més important que l'acte d'un dia, per una qüestió de continuïtat. No sé, però, com anirà. Tinc la sensació, com tu mateix, que el rector està escamat. Des d'ara haurà après de malfiar-se de gent ...».

Efectivament, l'Aula va perllongar-se en el temps i va donar molt joc. A partir d'aquell acte principal, es van programar altres actes commemoratius,⁶² es van fer publicacions,⁶³ lectures de poemes,⁶⁴ conferències,⁶⁵ un homenatge a Carles Riba el 28 de gener de 1960 un homenatge a Jaume Vicens Vives el 20 de gener de 1961, i es va convocar el premi Ausiàs March, al jurat del qual

61. J. FUSTER (1997-2010, vol. 12, p. 422-423).

62. X. FERRÉ (1997, p. 49) fa referència a la presentació del «Club dels Novel·listes» a càrrec de Miquel Dolç, Joan Sales, Jaume Vidal Alcover, Joan Fuster i Xavier Benguerel, el 22 de març de 1960.

63. El suplement «València» del diari *Levante*, del 27 de febrer de 1959, va publicar un monogràfic sobre «Ausiàs March», amb articles de Miquel Dolç, Pere Bohigas, el pare Lluís Fullana, Eugeni d'Ors, Azorín, Lluís Guarnier, Francisco Alcay de Vilar, Martí de Riquer, Joaquim Molas, Leopoldo Piles, F. Amela i Vives, Miquel Tarradell i Joan Fuster. L'article de Tarradell tractava el tema de l'obertura de València a la Mediterrània i el valor del poeta com a aglutinador de la personalitat valenciana.

64. X. FERRÉ (1995, p. 32) dóna referència de la lectura de poemes del 9 de maig de 1959, organitzada per l'Aula i l'Ateneu Mercantil, sota el secretariat de Robert Moròder, o de la del 5 de maig de 1960, convocada per Joan Riera, Emili Rodríguez i Lluís Alpera. X. FERRÉ (1997, p. 49) recull l'actuació d'estudiants i joves poetes com Joan Riera, Emili Rodríguez Bernabeu i Lluís Alpera el 5 de maig de 1960.

65. X. FERRÉ (1995, p. 33) fa referència a les conferències de Joan Fuster («Tècnica, civilització i masses»), Vicent Ventura («La cultura i les estructures socials»), mossèn Ballarín («Toynbee, l'Occident, el món i el cristianisme») i Miquel Batllori («Joan Maragall i Miquel Costa davant la crisi de 1909»).

es va convidar Carles Riba, així com a fer alguna conferència o lectura.⁶⁶ Com explica Xavier Ferré (1995, p. 35), Vicens Vives no va anar a València perquè ja estava malalt, però va enviar un article a *Serra d'Or* («Presència valenciana»). Havia estat Miquel Tarradell, en les tertúlies que feia Jaume Vicens Vives a casa seva per a la confecció de l'*Índice histórico español*, qui el va posar al corrent de l'efervescència de la universitat valenciana, i un cop més Tarradell va fer de pont entre els nuclis nacionalistes valencians i catalans.

Joan Fuster⁶⁷ explica com, el 1965, Miquel Tarradell, degà de la facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València des del 22 de juny de 1964, va ser proposat com a bibliotecari de la Casa de Catalunya i el governador civil hi va posar el veto. El va acusar de separatista i filocomunista, adjectius contra els quals protesta Fuster, que explica que en canvi, enmig de l'actiu moviment d'estudiants de 1965, Tarradell mantenia una actitud prudent, mirant de quedar en segon terme i no significar-se especialment, fet que els estudiants també jutjaven desfavorablement. De manera que, com a liberal que era, sovint no quedava bé ni amb uns ni amb altres. Miquel Tarradell va dimitir del càrrec de degà de la facultat de Filosofia i Lletres perquè considerà que si no l'aprovaven per a bibliotecari tampoc no podia continuar com a degà.⁶⁸

Amb tot, el compromís de Tarradell amb el moviment estudiantil va ser clar, tal com s'ha anat veient més amunt. Per donar-ne encara més exemples, Xavier Ferré (1995, p. 37) explica com el 1960 va encobrir el Primer Aplec de la Joventut del Rat-Penat a Lliria sota el pretext que anaven a veure el poblat ibèric. Joan Fuster⁶⁹ explica com el 1966 el Sindicat Lliure d'Estudiants de València estava darrere del II Cicle de Conferències sobre la Història del País Valencià, organitzat per la Delegació de Cultura del Districte Universitari, que va tenir lloc a l'Aula Magna, amb la intervenció de Miquel Tarradell, Joan Reglà, Emili Giralt, Joan Fuster i Manuel Sanchis Guarner, actes que es van celebrar amb una extraordinària aflluència de públic i en llengua vernacular. Xavier Ferré (1995, p. 25) també explica com Miquel Tarradell havia facilitat als alumnes la clau del seminari d'arqueologia i s'hi podien reunir sempre que volien, fet significatiu, ja que sota la dictadura les reunions

66. J. FUSTER (1997-2010, vol. 1, p. 105; vol. 12, p. 423).

67. J. FUSTER (1997-2010, vol 8, 131, 132).

68. Informació facilitada per Francesc Pérez i Moragon.

69. (1997-2010, vol 8).

eren prohibides. Ara bé, Tarradell també va demostrar la seva habilitat i alçada política en no deixar-se cremar per actes de poca transcendència.

També va estar sempre obert a fomentar el nacionalisme dels elements externs a la ciutat de València. La seva activitat com a arqueòleg el duia a relacionar-se amb la població rural i amb les petites ciutats, fet que va facilitar el contacte amb els sectors socials de la resistència nacional antifranquista i a estar present en cicles de conferències i actes d'aquest signe.⁷⁰

Miquel Tarradell més tard, passats els anys de la dictadura, declarava: «Si no em sentís vinculat al país no tindria pràcticament sentit res del que he fet».⁷¹ Tarradell s'estimava el país, i va mantenir sempre la consciència àmplia dels Països Catalans, darrere la qual lluitava per «fer país».⁷² Tanmateix, l'etapa valenciana va acabar amb un esdeveniment que va obrir una ferida inguarible per als Tarradell: la tràgica mort del fill gran.

EL RETORN A BARCELONA

A partir de 1970, Miquel Tarradell va ocupar la càtedra d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica de la Universitat de Barcelona. Aviat la seva esposa i col·laboradora infatigable Matilde Font va emmalaltir, i al cap de dos anys traspassava. L'equilibri trencat va esdevenir catàstrofe. Miquel Tarradell no va superar mai aquella pèrdua. Va confessar a Montserrat Roig (1977): «La meua dona ha estat una col·laboradora extraordinària, hem fet tanta feina junts! Dormíem a plena muntanya [al Marroc], en una tenda de campanya. Amb ella vaig escriure, després, l'*Eivissa Cartaginesa*». I també: «Em sento un pèl a l'altre món, com si s'haguessin trencat unes cordes al meu interior».

Els qui hi vam conuiu en l'etapa barcelonina el vam conèixer trist, abatut, mancat de la força vital que l'havia empès en les etapes anteriors. Amb tot,

70. X. FERRÉ (1995, p. 46, 47) recull «una altra característica bàsica del nacionalisme valencià: l'articulació entre l'urbs i el rerepaís», i descriu alguns actes realitzats a Castelló de la Plana.

71. M. ROIG (1977).

72. Xavier FERRÉ (1995, p. 47) ho escriu així: «Tarradell estava d'acord amb aquestes campanyes de difusió del fer país. Ho duia a dintre seu des de la joventut, des de la Universitat».

la riquesa humana i la reflexió intel·lectual sobre temes arqueològics i històrics que ens va transmetre van ser lliçons de gran alçada.

En aquesta etapa ja no va desenvolupar una arqueologia de camp intensiva, com en les etapes anteriors. Tot i que la seva producció va baixar considerablement, la seva obra d'aquest període encara fou notable. El 1975 va publicar la part de la «Barcelona antiga» a la *Història de Barcelona* dirigida per Agustí Duran i Sanpere. Escrita amb una gran erudició, aquesta obra recull i discuteix la tradició antiga sobre els orígens de la ciutat, així com les teories que es discutien en aquells moments, la teoria dels orígens púnics, la de la dualitat *Laie-Barkeno* (respecte de la qual es mostra prudent, per bé que partidari de la presència d'un poblat ibèric a Montjuïc) i la teoria d'una primera *Bàrcino* romana a Montjuïc (a la qual també és favorable). La reflexió sobre la xarxa viària prefigura l'estudi de J. M. Palet (1997) sobre el Pla de Barcelona,⁷³ mentre que les riques reflexions sobre la crisi del segle III desemboquen en la teoria que la situació geogràfica de Barcelona, a l'eix de les comunicacions de Catalunya, explica per què va acabar acaparant la capitalitat entre les ciutats de l'àrea catalana. Fa també una primera avançada de la reflexió que posteriorment va publicar a *Les ciutats romanes als Països Catalans*.

Amb aquesta darrera obra, que va escriure com a discurs d'ingrés en la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, va fer una de les síntesis de més referència del tema. Efectivament, per a un arqueòleg que treballa el món romà dels Països Catalans, resulta el tema fonamental: conèixer la problemàtica de les ciutats. A partir d'aquí es pot fer arqueologia de les diferents branques temàtiques, però sense conèixer les ciutats tota la resta resulta inconsistent. Així doncs, un cop més, Miquel Tarradell va abordar el tema clau i des de l'enfocament correcte, per a tenir una visió global sobre el procés de romanització del nostre país.

Les reflexions sobre les ciutats romanes són de gran agudesia i volada, transversals, sospesades amb referència a les d'època medieval, moderna i contemporània, i destaca l'equilibri de la seva distribució territorial, que considera

73. Ja indica que els eixos bàsics transversals són la Via Augusta (que entrava a *Bàrcino*), la Travessera i el camí que seguia el peu de la serralada. Com a eixos nord-sud esmenta el camí que sortint de la plaça Nova es dirigia cap a Gràcia pel Torrent de l'Olla i seguia cap al *Castrum Octavianum*, així com el que també sortia de la plaça Nova en direcció a Sarrià, per la plaça de la Vila de Madrid.

sovint superior al del període que va de la darrerria del món antic al segle XVIII. «No hi havia cap indret, de tots els Països Catalans, des del qual no es pogués atènyer una ciutat a una quarantena de quilòmetres de distància, cosa que vol dir, posant-ho a mides humanes, un dia de camí a peu sense gaire esforç». ⁷⁴ També fa l'observació perspicaç que les concentracions de les ciutats romanes prefiguren allò que després serien les àrees d'alta demografia dels Països Catalans, amb les concentracions del Barcelonès, el Vallès i el Maresme, i de la part central del País Valencià.

El 1978 es va publicar la *Història de Catalunya* dirigida per Josep M. Salrach (editorial Salvat), per a la qual va redactar el capítol de la romanització. Per ell, la romanització significa l'entrada de ple en la societat urbana i per tant se centra molt en la reflexió entorn de les ciutats, tot presentant la discussió científica del discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia. L'exposa, això no obstant, sempre en clau de Països Catalans, que van ser la seva referència constant.

Amb tot, encara va fundar, el 1978, la revista *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, projecte planificat amb Max Cahner i amb Matilde Font, per dotar els Països Catalans d'una publicació periòdica d'arqueologia que utilitzés l'idioma català. Va continuar dirigint-la després de la seva jubilació, fins a la seva mort, el 1995.

Aquesta darrera etapa també va ser la dels honors a Catalunya. Miquel Tarradell ja havia rebut molts honors a fora: una condecoració el 1954: comandador de l'Orde Marroquí de la Mehdaui; membre ordinari de l'Institut Arqueològic Alemany de Berlín (1958); membre de l'Acadèmia Etrusca de Crotona, Itàlia (1963); corresponent de la Real Academia de la Historia de Madrid, i membre del Consell Permanent de la Unió Internacional de Ciències Prehistòriques i Protohistòriques (UISPP), entre d'altres. Recent arribat a Barcelona, el 1971, va ser membre de l'Institut d'Estudis Catalans. El 1977 li van concedir el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. El 1978 va ingressar a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i el 1982 va rebre la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya. El 1993, els seus alumnes de Barcelona (Josep Padró, Marta Prevosti, Mercè Roca i Joan Sanmartí) van publicar una miscel·lània d'*Homenatge a Miquel Tarradell* (editorial Curial, Barcelona), mentre que els de València també n'editaren una

74. M. TARRADELL (1978, p. 38-39).

altra (*Saguntum* 28, València, 1995). Un Institut d'Ensenyament Secundari de Barcelona porta el seu nom.

En aquesta etapa també va minvar la seva activitat política. Amb tot, encara va ser president de la primera junta del Club Ramon Muntaner, fundat el 24 de gener de 1979, al servei dels Països Catalans. I va seguir mantenint una activitat notable en pro del foment de la cultura catalana. Les seves relacions i la seva notorietat el feia molt sol·licitat per a fer conferències, participar en taules rodones o ser cridat a donar opinió pública. Significativament, Max Cahner, en reprendre la publicació de la *Revista de Catalunya*, el 1995, el va incloure en el patronat de la revista i va encapçalar el primer número amb unes «Reflexions prèvies a la represa de la *Revista de Catalunya*» de Miquel Tarradell (1995), escrites però el 1984, que reflecteixen la seva preocupació pregona pel país, el seu esperit crític, exigent d'alts estàndards de cultura, sempre defensor dels Països Catalans. «Vivim dins una gran desinformació. Als anys trenta, els diaris (especialment *La Veu* i *La Publi*) i algun setmanari (penso en *Mirador*) cobrien una informació cultural, de llibres publicats, ara inimaginable»; «Crec que un dels aspectes més importants d'una futura *Revista de Catalunya* fóra que resultés capaç d'informar...»; «A hores d'ara crec que el nom ideal seria *Revista dels Països Catalans*, però com que temo que presentaria problemes insalvables fóra bo mantenir *Revista de Catalunya*».

CONCLUSIONS

Miquel Tarradell va ser un arqueòleg apassionat, que va fruir de la seva feina, treballador infatigable, sempre amb la ment ben oberta i fent feina de gran qualitat. Com hem vist, va renovar els estudis de la prehistòria marroquina, de l'edat del bronze de la península Ibèrica i del País Valencià, va fer caure el mite de l'africanisme —de transcendència tant per a la prehistòria com per a la història fins a l'actualitat—, va crear el concepte del *cercle fenici de l'estret de Gibraltar*, va donar una empenta important a l'arqueologia ibèrica valenciana, va ser pioner a fer una arqueologia basada en la valoració de la història social i econòmica, va adonar-se de la importància de les instal·lacions de fabricació de *garum* de les costes africanes i del sud de la península Ibèrica i en va publicar un estudi, va cridar l'atenció sobre la personalitat històrica de l'àrea catalana i del País Valencià enfront de la resta de la península Ibèrica, va definir la seva romanització antiga i profunda,

diferent de la de la resta de la Península, va remarcar i estudiar el gran pes del fenomen urbà en època romana, va pronosticar l'evolució del poblament rural romà tal com els estudis posteriors l'han anat confirmant, va plantejar a la península Ibèrica el tema del rastre arqueològic de les invasions germàniques del segle III, va establir les vies romanes bàsiques del Pla de Barcelona i va advocar per la romanitat dels canals de rec de l'Horta de València.

En arqueologia, en l'època en què va viure no es donava prou valor a la transversalitat i a la síntesi, i sovint era acusat ben injustament de fer només divulgació. Reaccionava com un ressort quan es deia «decimonònic» amb aire despectiu: defensava aferrissadament els historiadors del segle XIX, amb llur capacitat de síntesi basada en coneixements amplíssims, mentre criticava la gent de la meua generació, a la qual acusava de no saber res més que una estretíssima parcel·la del coneixement. Va estar totalment en contra de la subdivisió en diverses facultats de l'antiga de Filosofia i Lletres, així com dels plans d'estudis molt especialitzats. Advocava sempre per una gran amplitud de coneixements i, en el nostre camp, pels «estudis de l'Antiguitat», integrant la història, l'arqueologia, l'art i la filologia. Crec que el seu capteniment poc donat a acceptar els corrents del moment, que s'afermava amb una opinió pròpia, que valorava la síntesi i la divulgació de la història en uns moments en què prevalia la superespecialització, que volava més alt que la majoria, el va convertir en un professor poc habitual, quelcom transgressor, fet que va conduir a un cert qüestionament de la seva autoritat. Probablement també hi van jugar un paper alguns temes personals i la seva actitud política i de lluita clandestina antifranquista. És així com Fullola i Petit (2003) arriben a afirmar, ben injustament, que «la seva obra escrita ha quedat com a referència obligada dins el món de la prehistòria i l'arqueologia del país, malgrat que, historiogràficament, les seves aportacions no són gaire notables; però les seves implicacions intel·lectuals, socials i polítiques han magnificat la seva figura i l'han convertit en un clàssic». De fet reflecteixen un menysteniment que no té motivacions científiques i que va patir entre alguns sectors d'arqueòlegs. Amb el present escrit i el que l'acompanya en aquest mateix volum, de Carmen Aranegui, crec que es demostra prou la gran volada de la seva obra i personalitat.

Ara bé, la seva gran categoria professional no va ser obstacle perquè fos tota la vida un gran amant de la literatura, i encara va tenir temps per llegir-ne. «Entre els meus col·legues sóc una mica heterodox. Llegeixo tot el que em cau a les mans, poesia, novel·la, no d'una manera exhaustiva i sistemàtica. Sóc una

mica dispers, i és un mal, llegir tant, des del punt de vista del treball. Ara, no hi renuncio. Per a fer una feina bé, t'hi has de dedicar moltes hores. Per això no arribaré mai a ser savi...». ⁷⁵ Volia dir que ell no havia treballat mai per la superespecialització dins de l'arqueologia. Valorava sobretot els coneixements amplis, que permetien les visions de conjunt. Però també volia dir que valorava el coneixement de l'home del carrer, de les diferents cultures, de la relativitat de la vida. «L'intel·lectual ha d'estar vinculat a l'home comú». ⁷⁶ «Quan vagi a una ciutat, no la coneixerà als museus, la vida és al carrer», m'havia dit.

Sentia connexió amb la realitat i una mena de fraternitat envers els més dèbils. «Després de la meua estada al Marroc he après a valorar la dona; m'he tornat més feminista en veure com eren tractades les mores».

Estava content d'haver viscut al Marroc per la riquesa de coneixements i contrastos que li havia permès adquirir el contacte amb una altra civilització, i perquè li havia fet entendre millor la seva cultura. Als qui estudiàvem l'Antiguitat, ens recomanava d'anar a viure una temporada al «Tercer Món», car assegurava que ens aportaria molt més que els llibres. Tarradell va voler ser un home amb tota la densitat de la paraula, va omplir la seva vida de coneixements i d'inquietuds pel saber, diversificant l'interès de cara a comprendre la globalitat, des de les observacions de l'home del carrer i de la vida quotidiana fins a les reflexions més erudites.

Em plau citar, doncs, també *Una biografia de Barcelona*, una de les seves darreres obres, que no es limita al seu camp, sinó que descriu la història de la ciutat des dels orígens fins a l'actualitat, i demostra la seva capacitat transversal i el seu interès pel conjunt de la societat.

Em meravellava la seva rapidesa a captar l'essencial dels temes, a destriar l'important de l'anecdòtic, a relacionar les diferents etapes i les diferents cultures. I tot plegat acompanyat per una personalitat dotada d'una gran capacitat de comunicació, àgil, planera, plena d'humanitat, amena, diferent... Li agraeixo les seves lliçons a tots nivells, professionals i humanes, algunes converses sortint del seu despatx del CSIC al carrer Egipcíaques, que havien acabat en un bar de les Rambles, les tertúlies impagables a la plaça d'Alcúdia o a la platja del Malpàs... Cal dir, tot recordant Núria Rafel (2003), que es resistia a ano-

75. M. ROIG (1977).

76. M. ROIG (1977).

menar-lo simplement arqueòleg, que Miquel Tarradell va ser un savi de la seva època, un humanista, com ell volia.

Per acabar voldria repetir una de les anècdotes que m'havia explicat més d'una vegada i que dóna el to de la seva humanitat i comprensió pregonada de la vida. Es refereix a un obrer que tenia en una de les excavacions nord-africanes, que un dia cap al tard, reposant de la feina, se li va asseure al costat i van conversar sobre llegendes de la mitologia marroquina. Uns éssers fantàstics, una mena de gegants dels quals no recordo el nom, preocupaven molt aquell home. «Li voldria demanar la seva opinió com a persona sàvia», li deia. «Si un d'aquests gegants volgués anar d'aquí a la Meca, quantes passes li caldrien, una o bé dues?» L'emoció de Miquel Tarradell, en percebre la gravetat amb què s'havien dit aquelles paraules, encara li durava. «S'imagina aquell home», em deia, «preocupat per si el gegant ho podria fer en una passa o en dues? És extraordinari!» I tot ell vessava tendresa en tornar-ho a recordar. L'anècdota continuava, però jo crec que ja estava tot dit. Com diu l'Evangelí, qui tingui orelles, que escolti.

BIBLIOGRAFIA

- ARANEGUI, Carmen. (2000). «El profesor Miquel Tarradell y su contribución a la investigación sobre la cultura ibérica». A: J. BLÁNQUEZ; L. ROLDÁN (ed.). *La cultura ibérica a través de la fotografía de principios de siglo: el litoral mediterráneo*. Madrid: Patrimonio Nacional, p. 163-168.
- ARCE, Javier. (1978). «La “crisis” del s. III dC en Hispania y las invasiones bárbaras». *Hispania Antiqua* [Valladolid], núm. 8, p. 257-269.
- BOSCH GIMPERA, Pere. (1938). «Superestructures de la Història d'Espanya». *Revista de Catalunya* [Barcelona], 84, p. 313-321.
- (1978). *Espanya*. Barcelona: Edicions 62 (Antologia Catalana; 91).
- CEPAS, Adela. (1997). *Crisis y continuidad en la Hispania del siglo III*. Madrid: Universidad Complutense.
- CLIMENT, Eliseu. (1997). «Quan Fuster trepitjà el carrer». A: *Josep Pla / Joan Fuster*. València: Eliseu Climent Editor, p. 317-319.
- FERRÉ, Xavier. (1992). «El treball de buscar una pàtria amagada». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 65, p. 31-63.
- (1995). «Miquel Tarradell: valencianitat (1956-1970)». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 92, p. 21-50.

- (1997): «Miquel Tarradell i València». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 114, p. 43-67.
- FULLOLA, Josep Maria; Petit, Maria Àngela (2003). «Tarradell i Mateu, Miquel». Antoni: SIMON I TARRÉS, A. (2003). *Diccionari d'historigrafia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- FUSTER, Joan. (1997-2010). *Correspondència*, vol. 1 a 12. València, 3i4.
- GARCIA RICHART, J. (1995). «Un deute impagat» *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 94, p. 28-30.
- GUINOT, Enric (2008). «El paisaje de la Huerta de Valencia. Elementos de interpretación de su morfología espacial de origen medieval». A: *Historia de la ciudad, v. Tradición y progreso*. València: Icaro – Colegio Territorial de Arquitectos de Valencia - Universidad Politécnica de Valencia, p. 116-129.
- GONZÁLEZ VILLAESCUSA, Ricardo (1995). «Paisaje agrario, regadío y parcelarios en la huerta de Valencia. Nuevos planteamientos desde el análisis morfológico». A: *II Coloquio Historia y Medio Físico. Agricultura y regadío en Al-Andalus*. Almería: Instituto de Estudios Almerienses, p. 343-360.
- (2002). «Paisaje agrario, regadío y parcelarios en la huerta de Valencia. Nuevos planteamientos desde el análisis morfológico». A: *Las formas de los paisajes mediterráneos*. Jaén: Universidad de Jaén, p. 283-305.
- JÁRREGA, Ramon. (2008). «La crisi del segle III a l'àrea compresa entre Tàrraco i Saguntum. Aproximació a partir de les dades arqueològiques». A: *The countryside in the 3rd century. From Septimius Severus to the Tetrarchy, Studies on the Rural World in the Roman Period 3*. Girona-Banyoles: Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona - Grup de Recerca Arqueològica del Pla de l'Estany, p. 105-139.
- JOVER, Francisco Javier; LÓPEZ, Juan Antonio (2009). «Miquel Tarradell y José María Soler: la revolución radiocarbónica y la Edad del Bronce en la Península Ibérica». *Pyrenae* [Barcelona], núm. 40, p. 79-103.
- LLOBREGAT, Enric A. (1988). «Miquel Tarradell: nacionalista, arqueòleg i historiador». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 22, p. 25-36.
- MARTÍN, Gabriela. (1995). «Miquel Tarradell en Valencia». *Saguntum* [València], núm. 28, p. 13-20.
- «Miquel Tarradell, la mort d'un intel·lectual clau». (1995). *El Temps. Setmanari d'informació general*, 552, València, p. 15.

- PADRÓ, Josep.; PREVOSTI, Marta, ROCA, Mercè; SANMARTÍ, Juan (1993). «El professor Miquel Tarradell i Mateu». A: *Homenatge a Miquel Tarradell*. Barcelona: Curial, p. III-VIII.
- (ed.) (1993). *Homenatge a Miquel Tarradell*. Barcelona, Curial.
- PALET, Josep M. (1997). *Estudi del territori del Pla de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura (Estudis i Memòries d'Arqueologia de Barcelona; 1).
- PERICOT, Lluís; TARRADELL, Miquel (1962). *Manual de prehistoria africana*. Madrid: Instituto de Estudios Africanos.
- PORCEL, Baltasar (1971). «Miquel Tarradell y la vida de las piedras». A: *Los encuentros*. Barcelona: Destino, p. 145-151.
- PREVOSTI, Marta (1981a). *Cronologia i Poblament a l'àrea rural de Baetulo*. Badalona: Museu Municipal de Badalona (Monografies Badalonines; 3).
- (1981b). *Cronologia i Poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Barcelona: Caixa d'Estalvis Laietana.
- (2005). «L'època romana». A: GIRALT, Emili (dir.). *Història agrària dels Països Catalans*. Vol 1. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca i Universitats dels Països Catalans, p. 293-480.
- PREVOSTI, Marta; GUITART, Josep (2010). *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica (Documenta; 16).
- (2011) *Ager Tarraconensis 2. El poblament*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica (Documenta; 16).
- RAFEL, Núria (2003). «Les arrels... i el seu autor». *Cota Zero* [Vic], núm. 18, p. 11-17.
- RIBERA, Albert (1998). *La fundació de València. La ciutat a l'època romanorepublicana (segles II-I aC)*. València: Institució Alfons el Magnànim (Estudios Universitarios; 71).
- RIPOLL, Faust (2010). *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*. Catarroja-Barcelona: Afers.
- ROIG, Montserrat (1977). «Miquel Tarradell. Els fonaments de la realitat». *Serra d'Or* [Barcelona], núm. 215, p. 13-19.
- SANMARTÍ, Juan (2008). «Miquel Tarradell i Mateu (1920-1995)». *Auriga* [Barcelona], núm. 52, p. 18-20.
- SERVIA, Josep M. (1975). «Miquel Tarradell, arqueòleg». A: *Catalunya tres generacions*. Barcelona: Martínez Roca.

- SOUVILLE, Georges (1993). « L'apport de Miquel Tarradell à la Préhistoire marocaine ». A: PADRÓ, J.; PREVOSTI, M.; ROCA, M.; SANMARTÍ, J. (ed.). *Homenatge a Miquel Tarradell*. Barcelona: Curial, p. 43-47.
- TARRADELL, Miquel (1950). «La Península Ibérica en la época de El Argar». A: *V Congreso de Arqueología del Sudeste Español*. Almería, p. 72-85.
- (1955). «La crisis del s. III dC en Marruecos». *Tamuda*, núm. 3, p. 75-100.
- (1955b). «Sobre las invasiones germánicas del siglo III después de J. C. en la península Ibérica». *Estudios Clásicos* [Madrid], 3, 15, p. 95-110.
- (1955c). «Acerca de las etapas de romanización en Marruecos». A: *Crónica del III Congreso Arqueológico Nacional*. Galicia, 1953. Saragossa, p. 213-220.
- (1957). «Problemas cronológicos de las invasiones germánicas del siglo III d. de J. C.». A: *Actas del IV Congreso Nacional de Arqueología*. Saragossa, p. 231-239.
- (1958). «La crisis del siglo III en Hispania: algunos aspectos fundamentales». *I Congreso Español de Estudios Clásicos*. Madrid, p. 263-275.
- (1959). *Lixus: historia de la ciudad, guía de las ruinas y de la sección de Lixus del Museo Arqueológico de Tetuán*. Tetuan: Institut Muley El-Hasan.
- (1960). *Marruecos púnico*. Tetuan: Cremades.
- (1961b). «Ensayo de estratigrafía comparada y cronología de los poblados ibéricos valencianos». *Saitabi*, XI, p. 3-20.
- (1962). *Les arrels de Catalunya*. Barcelona: Vicens-Vives. [Reedicions: 1982 i 1991]
- (1962a). «Romantització i cristianització». A: D'ABADAL, Ramon; RUBIÓ, Jordi; SOLDEVILA, Ferran; TARRADELL, Miquel; VICENS, Jaume. *Moments crucials de la Història de Catalunya*. Barcelona: Vicens Vives.
- (1963). *El País Valenciano, del neolítico a la iberización. Ensayo de síntesis*. València: Universitat de València.
- (1963a). «Prehistòria i Antiguitat», dins SOLDEVILA, Ferran. *Història dels Catalans*. Vol 1. Barcelona: Ariel, p. 15-466.
- (1965). «La primera fecha de C-14 para el Bronce Valenciano». *Pyrenae* [Barcelona], núm. 1, p. 173-175.
- (1965a). «Prehistòria i Antiguitat», dins *Història del País Valencià*, vol. 1. Barcelona: Edicions 62, p. 17-206.
- (1968). «Población y propiedad rural en el este peninsular durante el Bajo Imperio». A: *Actas del III Congreso Español de Estudios Clásicos*. Madrid: Sociedad Española de Estudios Clásicos, p. 164-169.

- (1969). *Arte romano en España*. Barcelona: Polígrafa.
 - (1975). «Barcelona antiga». A: DURAN I SANPERE, Agustí. *Història de Barcelona de la Prehistòria al segle XVI*. Barcelona: Aedos, p. 55-145.
 - (1978). *Les ciutats romanes als Països Catalans*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.
 - (1978a). «La romanització». A: SALRACH, Josep M. *Història de Catalunya*. Barcelona: Salvat, p. 216-238.
 - (1978b). «Pròleg» a BOSCH GIMPERA, Pere. *Espanya*. Barcelona: Edicions 62, p. 5-14.
 - (1995). «Reflexions prèvies a la represa de la “Revista de Catalunya”». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 93, p. 3-5.
- TARRADELL, Miquel; FONT, Matilde (1975). *Eivissa cartaginesa*. Barcelona: Curial.
- VENTURA, Vicent (1995). «Tarradell ja en el record». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 94, p. 25-27.